

بررسی جایگاه زن در رمان قلب اللیل اثر نجیب محفوظ

۱- فاطمه فرخی ۲- شهریار گیتی

- ۱- دانشجوی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی گرایش زبان و ادبیات عربی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه
محقق اردبیلی
- ۲- استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی

Email: fatemefarr15@gmail.com
Email: Giti2721@yahoo.com

چکیده

"نجیب محفوظ"، نویسنده ی معاصر مصری، در زمینه ی ادبیات داستانی در جهان عرب در قرن بیستم است. وی در رمان های "رئالیستی"، تعلیم و تربیت و اشتغال زنان را مطرح می سازد. بنابراین ارائه ی تصویر کلی از مسائل پیش روی آنان، می تواند باعث نگرشی تازه در شناخت آثارش شود. پژوهش حاضر با روش کتابخانه ای، جایگاه زن در رمان "قلب اللیل" را مورد بررسی قرار می دهد. از یافته های پژوهش آن است؛ که نویسنده نقش تحصیل را در زندگی بانوان به تصویر می کشد.

کلمات کلیدی: ادبیات داستانی، زن، نجیب محفوظ، قلب اللیل.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۱. مقدمه

"نجیب محفوظ"، بعنوان نماینده ی رئالیسم اجتماعی، تصویری روشن از واقعیات موجود در جامعه ی مصر می پردازد. رمان "قلب اللیل" از آثار این مولف است؛ که مطابق با الگوی رئالیسم نوشته شده است و حقایق جامعه ی مصر را از جنبه ی اجتماعی به تصویر کشیده است. کشوری که مشکلات بسیاری در آن رواج پیدا کرد و همچون بسیاری از کشورها تحت تاثیر فرهنگ غرب قرار گرفت. نویسنده در رمان به مسائل زنان، بی عدالتی، مناسبات زناشویی، طلاق، بی پناهی، انحرافات اخلاقی، اعتیاد، سیمای مرد وزن در جامعه و بسیاری از مسائل فرهنگی، اجتماعی و سیاسی می پردازد. جایگاه زن در جامعه، غالباً به وسیله ی تصویری ارائه می شود که فرهنگ، مذهب، فعالیت های روزمره و باورهای هر کشور از این موجود دارد. نویسندگان ادبی همواره او را در شرایط، حوادث و یا در تقابل یا تقارن با سایر مولفه های اجتماعی به تصویر می کشند.

۱.۱. بیان مسئله

"نجیب محفوظ"، به علت نوشتن رمان های "واقع گرایانه" توانست جایزه ی نوبل ادبی را کسب کند. وی در ترویج مفاهیم اخلاقی در داستان های عربی نقش بسزایی ایفا می کند. در این میان پرداختن به مسائل زنان، در خلال پرداختن به دیگر شخصیت ها و مسائل نمود پیدا می کند. بر این اساس نمی توان زن را شخصیت اصلی رمان محسوب کرد؛ ولی ستم به زنان را به خوبی به تصویر کشیده است و تمرکز وی بیش تر روی زنان طبقات متوسط جامعه است و علت اصلی آن است که اگر این گروه از زنان به حقوق شرعی خود دست یابند، می توانند در پیشرفت جامعه مفید واقع شوند. پژوهش حاضر در صدد است؛ تا با روش کتابخانه ای و احصاء داده ها از طریق کتب، مقاله ها و پایان نامه ها، ضمن ارائه ی تعریفی از زندگی "نجیب محفوظ"، جایگاه اجتماعی زنان مصری را در رمان "قلب اللیل" مورد بررسی قرار دهد و نگرش وی را نسبت به زنان روشن سازد.

۲.۱. پرسش های پژوهش

در رمان "قلب اللیل" زنان از چه جایگاهی برخوردار هستند و کدام ویژگی های زنان مورد توجه مولف بوده است؟

۳.۱. فرضیه های پژوهش

دیدگاه "نجیب محفوظ" پیرامون زن واقع گرایانه است و بسیاری از دردهای آن ها را مطرح می سازد. زن می تواند بعنوان موجودی اجتماعی در عرصه های گوناگون اجتماعی، سیاسی و دفاع از وطن و... حضور داشته باشد.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۴.۱. اهمیت و ضرورت تحقیق

بررسی اندیشه های اجتماعی و انعکاس جایگاه اجتماعی زنان در رمان "قلب اللیل" اثر نجیب محفوظ

۵.۱. پیشینه ی پژوهش

"در زمینه ی "بررسی جایگاه زن در رمان قلب اللیل اثر نجیب محفوظ"، هیچ پژوهشی صورت نگرفته است؛ ولی کتاب ها، پایان نامه ها و مقاله هایی به صورت جداگانه با مضمون های گوناگون موجود است؛ که به ذکر تعدادی از آن ها اکتفا می کنیم:

- ۱- ترجمه ی کتاب "سمبولیسم در آثار نجیب محفوظ" از نجمه رضایی ۱۳۷۸. به معرفی نجیب محفوظ و نظریه اش می پردازد.
- ۲- پایان نامه ی "تلفیق نگرش سنتی و مدرن به شخصیت زن در رمان کلیدر محمود دولت آبادی" از رحیم سعیدی، ۱۳۹۴. که نویسنده در این پژوهش مسائل زنان و نگرش های سنتی و مدرن را مورد بررسی قرار داده است.
- ۳- مقاله ی "کاوشی بر رمان بدایه و نهاییه نجیب محفوظ بر اساس نقد فمینیستی" از نعیم عموری، رقیه منصوری مقدم، ۱۳۹۴. در این پژوهش نویسندگان در صدد بوده اند تا با استفاده از نقد فمینیستی، نگاه نجیب محفوظ به زن را مورد ارزیابی قرار دهند.

۲. مبانی نظری پژوهش

۱.۲. خلاصه ی رمان قلب اللیل

رمان "قلب اللیل" زندگی شخصی به نام "جعفر راوی" را بازگو می کند؛ که در کودکی اصول دین را نزد مادرش فرامی گیرد. پس از فوت ایشان توسط یکی از همسایگانش به خانه ی پدربزرگش برده می شود. پدربزرگ وی مردی ثروتمند و پایبند به اصول دینی و اخلاقی بود. علاقه داشت که نوه اش نیز پایبند به اصول اخلاقی و دینی باشد. او را به دانشگاه الازهر برای تحصیلات عالی فرستاد و در آنجا با دنیای تازه ای به دور از سنت آشنا شد و بتدریج از دنیای دین، قرآن، نماز و... دور شد. تا اینکه یک روز جعفر همراه با دوستش "محمد شکرون" بود و در این جین عاشق دختر چوپانی به اسم "مروانه کولی" شد؛ که همراه مادرش گله گوسفندی را می بردند. علی رغم مخالفت پدربزرگ با او ازدواج کرد. پدر بزرگ ضمن محروم کردن او از میراث، او را از خانه بیرون انداخت و زمینه برای فروپاشی خانواده شروع گشت. آنها صاحب چهار فرزند شدند؛ که در نهایت جعفر از عشق جنونی اش بیدار می شود و می بیند که سعادت برای او از زندگی با "مروانه" که مدام با بد اخلاقی هاش دعوا راه می اندازد، نمانده است و با دادن نفقه به او از هم جدا می شوند و سرنوشت فرزندان نشان مبهم می ماند. در گروه ارکستر با یک خانم تحصیل کرده، محترمه، ثروتمند ولی سن دار به نام "هدی صدیق" آشنا می شود و این خانم نسبت به "جعفر" ابراز علاقه می کند. او اهل فلسفه، منطق، سیاست و دنیای مدرن است. بعد از

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

ازدواج با جعفر، به او کمک می کند تا به تحصیلاتش ادامه دهد و قصد دارد او را با دنیای جدید آشنا سازد. مضمون رمان شامل مسائلی همچون: فقر، بی پناهی، خرافات، عشق، طلاق، حقوق زنان، اعتیاد، شیء وارگی و ... است.

۲.۲. نجیب محفوظ

"نجیب محفوظ" متولد ۱۱ دسامبر ۱۹۱۱ در محله ی جمالیه ی قاهره بود (داوری، ۱۳۹۵: ۳۴) (محفوظ، ۱۳۸۰: ۶) (محفوظ، ۱۹۹۰: ۱). وی در اوت ۲۰۰۶ در سن ۹۵ سالگی درگذشت (رضایی، ۱۳۸۹: ۱۴۲). در سن ۱۷ سالگی به نوشتن داستان کوتاه اهتمام ورزید (نظام تهرانی و واعظ، ۱۳۸۷: ۱۱۴). وی نویسنده ای پرکار و نستوه درصدد است تا به وسیله ی زبان داستان، تحولات اجتماعی را نمایان سازد. "او زبان نوشته ی ادبی را احیا کرد؛ روایتی که زبان زندگی روزمره را با زبان فرهنگی در هم آمیخت" (صالح، ۲۰۱۰: ۶۳). با نگارش رمان هایش "طعم حقیقی مصر را به ما می چشاند و کلید شخصیت مصر را در دست هایمان قرار می دهد و ما را به ناپیدای روح اصیل مصری رهنمون می سازد" (النقاش، ۱۹۹۵: ۲۷). "محمد عطیه" می گوید: "نجیب محفوظ خود، بازتاب طبقه ی متوسط است؛ همان ها که نقش مهمی در جنبش ملی مصر ایفا کردند" (عطیه، ۱۹۹۷: ۵۳).

۱.۲.۲ دیدگاه نجیب محفوظ در مورد زن

"نجیب محفوظ"، همچون نویسندگان قرن بیستم، تحت تاثیر جریان فمینیسم، در رمان هایش ندای آزادی زنان را سر می دهد (عموری و مقدم، ۱۳۹۴: ۱۳۶). وی در داستان های اجتماعی خود، به توصیف مشکلات افراد طبقه ی متوسط جامعه که خود نیز جزو آنان بود، پرداخت. با وجود تاثیر پذیری از نویسندگان غربی، شیوه ی نویسندگی اش برگرفته از غرب نبود. بلکه شیوه ی منحصر به فردی داشت؛ که باعث شد پدر رمان نویسی نوین عرب شناخته شود. وی اولین فردی بود؛ که جایزه ی نوبل ادبی را برای زبان و ادبیات عربی و خاورمیانه کسب کرد. در رمان های "رنالیستی" مطالبی در مورد آزادی زنان، تعلیم و تربیت آنان و حتی مسئله ی اشتغال زنان بیان می کند. به تغییر و تحولات ایجاد شده در شرایط اجتماعی زنان، اهتمام می ورزید (محمد سعید، ۱۳۷۸: ۱۱) (عموری و مقدم، ۱۳۹۴: ۱۳۶). با مشکلات زنان طبقه ی متوسط، از نزدیک آشنا است. "نجیب محفوظ، زن را در وسط مشکلی که می خواهد بیان کند، قرار می دهد و بقیه ی شخصیت ها به نوبه ی خود همراه این زن در بیان مشکل و حل آن سهیم هستند" (العشماوی، ۲۰۰۵: ۲۹) (عموری و مقدم، ۱۳۹۴: ۱۳۶).

۳.۲ زمینه های سیاسی، اجتماعی، تاریخی رمان

مصر با تمدنی هزار ساله و سنت های ریشه دار، در پایان سده ی هیجده در پی یورش "ناپلئون بناپارت" با تمدن نوین اروپایی آشنا شد. این آشنایی مقدمه ی رویارویی سنت و تجدد را در مصر مهیا ساخت. بازتاب تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی حاصل از این مواجهه را می توان در آثار معاصر مصر، مشاهده کرد (کرمی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۲۷). در رمان "قلب اللیل"، پیامدهایی همچون: حضور

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

و حقوق زن در اجتماع، تقابل مرد سالاری، بحران هویت و سرگشتگی، تقابل علم و دین، غرب گرایی، فروپاشی خانواده، طلاق، اعتیاد، انحرافات اخلاقی، آزادی فردی از جمله پیامدهای حاصل از جدال سنت و مدرنیته است. از طرفی پیشرفت آزادی فردی و "حقوق زن" از نتایج مثبت تجدد است: "و جاء العجوز فی ثله من الرجال بالفاظ مبهمه فلم یغیب عنی الخطر المحدق بی. و عاد العجوز یقول: طلق، اعطها حقها کاملاً، و إذا کان الشرع یعطیک حقوقاً الآن أو مستقبلاً فانی انصحک بان تتنازل عنها صونا لحياتک" (محمفوظ، ۱۹۷۵: ۷۰ و ۷۱). ترجمه: "پیرمرد با گروهی از مردان وحشی آمد و گفت: تو مرد ناکامی هستی، برگرد برو خانه ات. مردان با کلمات نامفهومی همه‌مه کردند. احساس خطر کردم. پیر مرد گفت: طلاق و حقوق کامل او را بده و به تو نصیحت می کنم برای حفظ جانت از حقوق قانونی و شرعی خود بگذر" (محمفوظ، ۱۳۹۱: ۷۳).

۱.۳.۲. آزادی با رویکرد اجتماعی

در ساحت اجتماعی آنچه بیش از همه نمود پیدا می کند؛ مسئله ی حمایت از زن و احقاق حقوق اجتماعی و آزادی از سلطه ی مردان می باشد. شخصیت "زن" موجودی بسیار عاطفی و حساس است و می تواند نکات مثبت و منفی جامعه ای را که در آن زندگی می کند، با صداقت و بدون تحریف نمایان سازد (عسگری، ۱۳۹۴: ۱۱۴). "مسئله ی حقوق زنان" در بعد اجتماعی خود، بیش از هر چیزی در داستان "نجیب محفوظ" نمود پیدا می کند: "و کان محمد شکرون هو الذی یوصل النفقه الشرعیه الی أم مروانہ" (محمفوظ، ۱۹۷۵: ۹۳). ترجمه: "محمد شکرون نفقه را به مادر مروان داد" (محمفوظ، ۱۳۹۱: ۹۴).

۱.۱.۳.۲. حضور زن

زن شرقی تا قبل از سده ی نوزده میلادی، نسبت به امور خارج از منزل آگاهی ممکن را نداشت؛ ولی با آمدن تمدن غربی، شرق آموزش زنان و تهذیب آن ها را برعهده گرفت. برای آن ها مدارسی گشود و این پیشرفت اجتماعی بزرگی بود که زن، آزادی و حقوقش را بخواهد و به تدریج به آن برسد (کرمی و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۳۸). پس از ورود مدرنیته به مصر و تاثیرپذیری از غرب، حضور زن در جامعه پررنگ تر می شود. در نتیجه به موضوع زن و مشکلاتش در "ادبیات" توجه خاصی می شود. "زن" از مهم ترین موضوعات "نجیب محفوظ" است. به باور وی اگر زن، مهم ترین عامل تاثیر گذار در جامعه نباشد، بدون شک یکی از عناصر مهم موثر اجتماع است. هدف وی توصیف جایگاه زن در خانواده و اجتماع، تفاوت زن ها در طبقات مختلف جامعه، حقوق و وظایف زنان، آزادی تدریجی از قید و بند سنت ها است: "و اتمت هدی نعمتها علی ففتحت لی مکتباً للمحماه فی میدان باب الخلق، و اثنته بمکتبه غنیه و حجره استقبال فاخره لا یوجدان عاده آلا فی مکاتب کبار المحامین!" (محمفوظ، ۱۹۷۵: ۹۴). ترجمه: "من از ثروت و کمک هدی زیاد بهره بردم و دفتر و کالتی در میدان باب خلق برابم باز کرد. آن را با کتابخانه ای پر از کتاب و اتاق پذیرایی که مخصوص وکیل های پایه یک بود، مجهز کرد" (محمفوظ، ۱۳۹۱: ۹۵). در این رمان "هدی صدیق" نماینده ی تجدد و آزادی است. نویسنده از این طریق به دگردیسی های جامعه ی مصر اشاره می کند.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۲.۱.۳.۲. اظهار نظر زنان در مورد سیاست

حضور سیاست و مکتب های سیاسی همچون: لیبرالیسم، سوسیالیسم و دموکراسی در رمان "قلب اللیل" دارای کارکردی تعیین کننده در تحول ارزش ها و هنجارهای اجتماعی و همچنین سرنوشت افراد در جامعه است.

"نجیب محفوظ" دو زن را در تقابل هم قرار می دهد؛ تا به این وسیله وضعیت و تفاوت زنان جامعه ی مصر را مطرح سازد. آنچه اثر کنار می گذارد، در حاشیه قرار می گیرد یا درباره ی آن مردد است، می تواند راهنمای جدی به معنای آن باشد" (ایگلتون، ۱۳۸۰: ۲۴۵). "نجیب محفوظ، با ترسیم این تصاویر، در پی تعریف نقشی تازه برای زن است و آن تامین مخارج خانواده همچون مردها است؛ اما در زندگی اخلاقی، زن را با مرد هم پایه و هم ارزش قرار نمی دهد" (السعداوی، ۱۹۹۰: ۷۹۳). "هدی صدیق" در رمان به صورت موجودی اجتماعی تصویر شده است؛ که به لحاظ علمی و شخصیتی در جایگاه والایی قرار دارد. به عنوان موجودی اجتماعی، نسبت به مسائل اجتماعی و سیاسی، نظراتی را ارائه می دهد. بنابراین در رمان تصویری متضاد و سرشار از تبعیض، از زنان جامعه شاهدیم. "افضیت بهمومی الی هدی باعتبارها الصدیق الاول الذی لا اخفی عنه شیئاً، فقالت بلا تردد: الاحظ أن السیاسه مفسده للعقل. فی السیاسه یجد العقل نفسه فی محنه" (محفوظ، ۱۹۷۵: ۹۷). ترجمه: "نگرانی ام را با هدی که دوست اولم بود و از او چیزی را پنهان نمی کردم، در میان گذاشتم. بدون تردید گفتم: سیاست را فاسد کننده ی عقل می دانم. در سیاست، عقل خود را گرفتار می بیند" (محفوظ، ۱۳۹۱: ۹۸).

۳.۱.۳.۲. جایگاه زن در جامعه ی سنتی

"زن سنتی"، در کنار خانواده و خانه داری تعریف پیدا می کند (خلیلی و دیگران، ۱۳۹۷: ۹۴). "مروانه کولی" بعنوان تیپ اول شخصیت زن، جزو طبقه ی سنتی، زحمت کش و محروم توده ی مردم می باشد. وی دارای یک زندگی بدوی و متعلق به سنت های متداول در فرهنگ قدیمی روستا است؛ که کارهایی همچون: نخ ریزی، چوپانی، پشم چینی گوسفندان، دوشیدن چهارپایان را بر عهده دارد. وی از فرهنگ روستایی و بدوی خصوصیتی همچون: سرکشی، مبارزه طلبی و ستیزه جویی را به ارث برده است. پوشش "مروانه" با پاهای برهنه در حالی که شال سیاه و روبند به خود پیچیده بود و تنها زنان طبقه ی اشراف با سبکی اروپایی لباس می پوشند (خلیلی و دیگران، ۱۳۹۴: ۹۴). "جعفرراوی" به توصیف "مروانه" می پردازد: "اقلت علینا قافله من الاغنام تقودها امرأتان، تنحینا جانباً لتوسع للقافله، رایت امرأتین، و هما أم و ابنه غالباً، صوره واحده متکرره، ترتدی جلباباً أسود، متمنطقه بزنا، حافیه القدمین، متلفعه بشال أسود، و برقع فضنفاض تطل من فوق حافیه العینان، و بالید مغزل" (محفوظ، ۱۹۷۵: ۴۶). ترجمه: "گله گوسفندی به سمت ما آمد که توسط دو زن چوپان هدایت می شدند؛ که با هم نسبت مادر و فرزندی داشتند. تصویری تکراری؛ زنا به کمر بسته بود و لباس سیاهی بر تن داشت و با پاهایی برهنه بود، در حالی که خودش را در شال سیاه و روبندی گشاد پیچیده بود و دو چشم سیاه از گوشه ی آن قابل رویت بود" (محفوظ، ۱۳۹۱: ۴۹ و ۴۸). زندگی "مروانه" بدون تعلق به سنت، خالی از معنی است. وی در پهنه ی زندگی بیابانی تبعیدی و سنتی اش، از وفا و نرم رویی و صمیمیت بویی نبرده است و عشق را تجربه نکرده است؛ برای همین در زندگی خصوصی مدام با همسرش در مشاجره بود. "سنت" نتوانسته از اصالت و هویت فردی پاسداری و کانون زندگی او را حفظ کند (خلیلی و دیگران، ۱۳۹۷: ۹۸).

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۹۶). "نجیب محفوظ" وضعیت جامعه ی زنان را با آوردن شخصیت "مروانه" ترسیم می کند که از کمترین حقوق خود یعنی تحصیل بی بهره هستند. هدف نویسنده آگاهی رساندن به طبقه ی متوسط و ترسیم شرایط زنان است.

۴.۱.۳.۲. جایگاه زن در جامعه ی مدرن

"زن" در جامعه، محور سامان بخشی به امور خانواده و آرمان های اصیل است و تنها موجودی است که نویسنده می تواند با ترسیم شخصیت وی تاریخ جامعه، نواقص و تناقضات آن را به خوبی نمایان سازد.

"دیدگاه دینی در مورد فعالیت های اقتصادی زنان به نفع زنان است؛ زیرا آنان را برای انجام فعالیت اقتصادی آزاد گذاشته است و آنان را مالک کار خویش کرده است" (سعیدی، ۱۳۹۴: ۶۵). مسائل مربوط به زنان در اواخر قرن نوزدهم مورد توجه قرار گرفت؛ که با بازگشت هیئت مصریان اعزامی از فرانسه همزمان بود و "رفاعه طهطاوی" در راس آن ها بود و به اختلاف اساسی که میان زن مصری و اروپایی و فرانسوی آگاهی یافتند و خواهان حقوق آزادی زن در امر ازدواج، تعلیم و... شدند (رسولی شرامین، ۱۳۹۸: ۷۳). "در نظام اجتماعی و فرهنگی کشورهای عربی تا اولین دهه ی قرن بیستم؛ جایگاه زنان تحت شرایط نامساعد فرهنگی، اقتصادی و سیاسی بود. جامعه ی عربی در تمام زمینه ها مخصوصاً به لحاظ فرهنگی و علمی عقب بود و عموم زنان و مردان از حقوق شهروندی، بی نصیب بودند؛ که آن هم به سبب وجود حکومت های خودکامه، چیرگی بیگانگان و فقر اقتصادی بود. اما با گذشت زمان، به دنبال شکل گیری نهضت های آزادی خواه و پایان خلافت عثمانی توسط دو رویکرد اسلامی و عربی، بستری برای شیوع نظرهای اصلاح طلبانه فراهم شد و در صدد از میان برداشتن اندیشه های "سنت طلبانه" بر آمدند و تا به این طریق ذهنیت اشتباه در زمینه ی تحصیل زنان را از خاطر مردم بزدايد و به مفاهیمی همچون: وضع قوانین طلاق، برابری زن و مرد، ضرورت آموزش برای زنان و حدود شرعی و حجاب توجه کردند (دادخواه و نظریور، ۱۳۹۲: ۷۵). "جعفر راوی" این چنین به توصیف "هدی صدیق" می پردازد: "و کانت هی تساعدنی، فهی مثقفه، حاصله علی شهاده مدرسه اجنبیه، درّست مبادی العلوم و الریاضه و الادب و اللغات کما درّست العربیه علی مدرّس خصوصی، و هی غایه فی الذکاء و الاستیعاب، و قد ساعدتني اکثر مما ساعدنی آی مدرّس خصوصی" (محفوظ، ۱۹۷۵: ۸۷). ترجمه: "هدی به من کمک می کرد. وی دانش آموخته و روشنفکر یک مدرسه ی خارجی بود. اصول علوم، ورزش، زبان و ادبیات عربی را آموخته بود و زبان عربی را در حضور معلم خصوصی فرا گرفته بود. بسیار باهوش بود و بیش از هر معلم خصوصی به من یاری رساند" (محفوظ، ۱۳۹۱: ۸۸). شخصیت "هدی صدیق" در مقابل شخصیت "مروانه کولی" است. وی زن مدرنی است و برعکس مروانه، فردی با فرهنگ و تحصیل کرده است. شخصیت های زنانه و حوادث زندگی آنان، بخش قابل توجهی از رمان "نجیب محفوظ" را به خود اختصاص داده است و نویسنده ی بزرگ معاصر مصری به وسیله ی زبان روایت، حقایق نوپدید اجتماعی معاصر مصر را در قالب رمان "قلب اللیل" ثبت می کند.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۵.۱.۳.۲ ازدواج

"ازدواج" از مهم ترین مراحل زندگی انسان است؛ که انسان وارد رابطه ای می شود که تعهد به فرزندان و همسر از ملزومات آن است. اگر همراه با انتخاب همسر مناسب باشد، لذت بخش و روبه رشد خواهد بود، در غیر این صورت مانع استعدادهای بالقوه ی شخص است (عموری و منصوری اقدم، ۱۳۹۴: ۸۶). بنابراین چالش مهمی که در رمان با آن مواجه هستیم، مسئله ی "عشق" است؛ که انسان به ویژه انسان معاصر با آن درگیر است. اما این عشق فقط بعد زیبایی ظاهری را مد نظر دارد و عقل نادیده گرفته می شود و سرانجام چنین عشق و ازدواجی به شکست و طلاق منتهی می شود: "الاولاد اطالوا عمر رواجی، و لکنهم لم یومنوه ضد الخواء، مروانه مجرد اثاره، لیست امره، لا هی ربه بیت، و لا هی أم، و لا هی سیده بالمعنی" (محفوظ، ۱۹۷۵: ۶۹). ترجمه: "بچه ها زندگی مشترک ما را طولانی کردند؛ اما نمی توانستند در مقابل گرسنگی آن را بیمه کنند. مروانه، زن و خانم به تمام معنی نبود" (محفوظ، ۱۳۹۱: ۷۱). در رمان هر گاه با شخصیت زنی روبرو می شویم، مسئله ی ازدواج او نیز مورد توجه است. "نجیب محفوظ" با هدف آگاهی رساندن به طبقه ی متوسط، شرایط زنان جامعه را بازگو می کند و به این نکته اشاره دارد؛ که پیشرفت جامعه بدون ارکان اصلی جامعه یعنی "زنان" میسر نخواهد شد.

۶.۱.۳.۲ زنان و حق انتخاب همسر

در رمان "قلب اللیل"، "هدی صدیق" سنت ها را می شکند. او با اظهار علاقه به "جعفر راوی"، در صدد نزدیک کردن او به دنیای مدرن و امروزی بود. برخلاف زنان سنتی که بی مقدار محسوب می شدند و حق انتخاب برای ازدواج نداشتند و هر موقع صحبتی از ازدواج در میان بود، از علایق دختران سخنی به میان نمی آمد. نویسنده به افشای وضعیت زنان جامعه می پردازد؛ که هیچ گونه انتخابی برای خود نداشتند و از حق تحصیل و انتخاب همسر بی نصیب بودند. ولی در این رمان "نجیب محفوظ" سخن از ابراز علاقه توسط "هدی صدیق" نسبت به جعفر راوی وجود دارد. بدین طریق با آوردن "هدی صدیق" بازتاب ماجرای فمینیستی غرب و اثر آن بر زنان مصر را مطرح می سازد. راه حل وی برای مقابله با جامعه ای که در آن زنان بی مقدار محسوب می شوند و به لحاظ اقتصادی به پدر و شوهر اتکا دارند؛ "کنار گذاشتن سنت های قدیمی" و "تحصیل" است: "فی احد الايام قالت لی هدی: یجب ان تدرس فی بیتک. درسه نظامیه؟ نعم، حتی البکاریو، ثم تخصص فی درسه علیاً، مثل الحقوق مثلاً، و تعمل محامياً ذات یوم!" (محفوظ، ۱۹۷۵: ۸۵). ترجمه: "یک روز هدی گفت: باید درس بخوانی. درس با نظم و ترتیب؟ بله، تا دیپلم و حتی تحصیلات خود را در رشته ی حقوق ادامه بدهی تا روزی برسد که وکیل شوی" (محفوظ، ۱۳۹۱: ۸۷ و ۸۸). عامل اصلی بروز فساد در جامعه را، ممانعت از دخالت زنان در موارد اجتماعی تلقی می کند. چون در جامعه ی کمیت محور، تمام دغدغه ی مردم "پول" است، ارزش ها در معرض تغییر قرار دارند و امکان تن فروشی زنان، بعید نیست (عسگری، ۱۳۹۴: ۱۱۵-۱۱۷).

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۷.۱.۳.۲. جایگاه مادر در خانواده

خانواده در طول حیات بشری، نخستین موسسه برای اجتماعی کردن کودکان، نوجوانان و جوانان بوده است (کوئن، ۱۳۸۱: ۱۳۰ و ۱۴۰) و نقش بسزایی را در جهت دگرذیسی و ایجاد شخصیت فرزندان ایفا می کند. این تغییر پذیری جزء عناصر اساسی و مهم خانواده می باشد؛ در صورتی که نتواند با دگرذیسی های اجتماعی همسو شود و با وضعیت اجتماعی جدید منطبق شود؛ گرفتار ضعف و فروپاشی می شود. در راس خانواده ی سنتی "پدر" قرار دارد که مظهر "قدرت" است و "مرد سالاری" را جایگزین رفتار منطقی می کند. "نجیب محفوظ" در رمان به ویژگی های زنان همچون محبت مادری، توجه ویژه ای داشته است: "اما ید اُمی فلا آن تنسی و هی تمضی بی من مکان الی مکان، عند مجالس المجاذیب و قراء الغیب، و باعه الحلوی و اللب" (محفوظ، ۱۹۷۵: ۱۷ و ۱۶). ترجمه: "ممکن نیست دست مادرم را فراموش شود. مرا اینجا و آنجا نزد دعا نویسان و غیب گوین، شیرینی و اسباب بازی فروشی ها می برد" (محفوظ، ۱۳۹۱: ۱۹). در این عبارت مادر بودن را با زن بودن مرتبط دانسته است. "نجیب محفوظ" در به تصویر کشیدن مادر و نقش مادری مهارت خاصی دارد. وی با نشان دادن مادر در نقش زنی خانه دار که تمام افکارش خوشبختی فرزندان است، در واقع به تکریم مادر می پردازد (عموری و منصوری اقدم، ۱۳۹۴: ۱۴۵).

۸.۱.۳.۲. مرد سالاری یا پدر سالاری

"مردسالاری" مردها را به وسیله ی حمایت از نقش های جنسیتی سنتی برتری می بخشد. آنان را موجوداتی نیرومند جلوه می دهد و زنان را موجوداتی احساسی، ضعیف و فرمانبردار نمایان می سازد (تایسن، ۱۳۸۷: ۱۵۱). مروانه و مادرش گرفتار وظایف سنتی خود هستند و بعنوان موجوداتی ضعیف، به لحاظ علمی و شخصیتی در جایگاهی پایین قرار. در رمان "قلب اللیل"، "نجیب محفوظ" دو زن را در تقابل هم قرار می دهد؛ تا به این وسیله وضعیت و تفاوت زنان جامعه ی مصر را مطرح سازد. "آنچه اثر کنار می گذارد، در حاشیه قرار می گیرد یا درباره ی آن مردد است، می تواند راهنمای جدی به معنای آن باشد" (ایگلتون، ۱۳۸۰: ۲۴۵). "نجیب محفوظ، با ترسیم این تصاویر، در پی تعریف نقشی تازه برای زن است و آن تامین مخارج خانواده همچون مردها است؛ اما در زندگی اخلاقی، زن را با مرد هم پایه و هم ارزش قرار نمی دهد" (السعداوی، ۱۹۹۰: ۷۹۳). "هدی صدیق" در رمان به صورت موجودی اجتماعی تصویر شده است؛ که به لحاظ علمی و شخصیتی در جایگاه والایی قرار دارد. به عنوان موجودی اجتماعی، نسبت به مسائل اجتماعی و سیاسی، نظراتی را ارئه می دهد. بنابراین در رمان تصویری متضاد و سرشار از تبعیض، از زنان جامعه شاهدیم. در رمان "قلب اللیل"، "نجیب محفوظ" دو زن را در تقابل هم قرار می دهد؛ تا به این وسیله وضعیت و تفاوت زنان جامعه ی مصر را مطرح سازد. خشونت خانگی واقعیتی است که در رمان به آن اشاره شده است. ر دارند. "مروانه کولی" زنی از طبقه ی سنتی است؛ که به حمایت و سرپرستی جامعه ی "مرد سالار" وابسته است. وی "پدیده ی شیء وارگی" زنان را با به تصویر کشیدن جامعه ی مرد سالار، به تصویر کشیده است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۴.۲. پدیده‌ی شیء وارگی

گلدمن "پدیده‌ی شیء وارگی" را به ازای "بُت وارگی" تحلیل کرد. تسلط بر افراد در دنیای سرمایه داری به گونه‌ای است؛ که آن‌ها را به اشیاء تبدیل می‌کند و مناسبات انسانی هم تحت نفوذ این ارزش باختگی و تباهی شد (گلدمن، ۱۳۶۹: ۳۱۵) (گلیاری و دیگران، ۱۴۰۰: ۸۳). به عقیده‌ی منتقدان "فمینیست": "شیء سازی جنسی از مراحل اصلی در انقیاد زنان است؛ زیرا شیء سازی، احساس جنسی را به یک واقعیت مادی تبدیل می‌کند" (عموری و منصوری مقدم، ۱۳۹۴: ۱۴۲). صحبت‌های "محمد شکرون" به هنگام خواستگاری "جعفر راوی" از "مروانه" با پدر ایشان که گفته بود؛ اخلاق و کار برای ما اهمیتی ندارد؛ کالا ماندنی زنان و عدم اختیار زن در انتخاب همسر است که علت اصلی آن جایگاه و طبقه‌ی اجتماعی و خانوادگی شخص است: "بکل ایجاز نرید کریمتکم علی سنه الله و رسوله. فضحک العجوز عن فم خال تماماً و قال: عشره جنیهات فی یدی هذه" (محموظ، ۱۹۷۵: ۶۰). ترجمه: "مختصر و مفید بگم، ما دختر شما را طبق سنت خدا و پیامبر می‌خواهیم. پیرمرد دهان بی دندانش را باز کرد و خندید و گفت: ده لیره توی دستم بگذارید" (محموظ، ۱۳۹۱: ۶۳). ده لیره مساوی ازدواج "مروانه کولی" با "جعفر راوی" است. "نجیب محفوظ" احساس "شیء شدن" را در مورد زنان جامعه ترسیم می‌کند. در فرهنگ طبقات فرودست، زن‌ها تبدیل به شیء یا وسیله‌ای برای برطرف کردن نیازهای خانواده می‌شود. شخصیت "مروانه" دقیقاً بیانگر پدیده‌ی "شیء وارگی" در الگوی "گلدمن" است.

۳. نتیجه‌گیری

نجیب محفوظ، از جمله نویسندگان برجسته در ادبیات عربی است که شخصیت‌های زنانه و حوادث زندگی آنان، بخش قابل توجهی از رمان هایش را به خود اختصاص داده است. "مسئله‌ی حقوق زنان" در بعد اجتماعی خود، بیش از هر چیزی در رمان "قلب اللیل" نمود پیدا می‌کند. زنان به دلیل نقش‌های چندگانه‌ی خود انسان‌هایی موثر بر فرآیند تحول و پویایی در جوامع خود هستند و می‌توانند بر روند کلی حرکت جامعه تاثیر گذار باشند. زنان در نتیجه‌ی فرهنگ قدیمی "مرد سالاری" فرصت کمتری برای اثبات توانایی‌های خود داشتند. نویسنده هر چند از قشر زن در برخی جنبه‌ها بهره گرفته است؛ ولی فرهنگ عمومی جامعه به کارکرد مهم زنان در ایجاد نظام‌های حاکم اجتماعی، آگاهی چندانی ندارد. پرداختن به موضوع زن و مشکلات او در ادبیات اهمیت خاصی پیدا می‌کند. نجیب محفوظ در این اثر نمادهای زن را از طبقات مختلف جامعه‌ی مصر برمی‌گزیند. زن سنتی در کنار خانه و خانه‌داری تعریف می‌شود. اما نویسنده دیدگاه مدرن تری نسبت به زن دارد؛ بر این اساس جایگاه و هویت "زن مدرن" که در پی هویت یابی به وسیله‌ی نقش اجتماعی است، تعریف پیدا می‌کند که تحصیل کرده است و دارای مهارت اجتماعی و شغلی است؛ نویسنده به فقر فرهنگی و جهل وی سواد اشاره می‌کند. راه حلی که ارائه می‌دهد، بهبود شرایط زنان، نابودی تعصبات بی‌مورد، افزایش سطح سواد آنان است؛ که به باور وی زن اگر از مهم‌ترین عوامل تاثیر گذار در جامعه نباشد، بدون شک یکی از عناصر مهم موثر در اجتماع است. از اهداف مهم وی در این اثر، توصیف سیر جایگاه زن در خانواده و اجتماع، تفاوت زن‌ها در طبقات مختلف جامعه، حقوق زنان، آزادی‌تدریجی از قیود سنت‌ها است. وی در ضمن بیان چنین رویکردی، قصد بیان این نکته را دارد؛ که زنان فردای معاصر مصر در تکاپوی هویت تازه، در عرصه‌ی فعالیت اجتماعی، شکل متفاوت تری را نسبت به گذشته انتخاب خواهند کرد. با وجود ناسازگاری‌ها حضورشان را بصورت جدی تری در جامعه و باور مردان تحمیل خواهند کرد.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۴. منابع و مآخذ

۱.۴. منابع فارسی

الف) کتاب ها:

ایگلتون، تری، (۱۳۸۰)، پیش در آمدی بر نظریه های ادبی، مترجم: عباس مخبر، تهران، نشر مرکز.
تایسن، لیس، (۱۳۸۷)، نظریه های نقد ادبی معاصر، مترجم: مازیار حسن زاده و فاطمه حسینی، تهران، نشر نگاه امروز.
کوئن، بروس، (۱۳۸۱)، درآمدی بر جامعه شناسی، مترجم: محسن ثلاثی، چ سیزدهم، تهران، نشر توتیا.
گلدمن، لوسین، (۱۳۶۹)، نقد ساختارگرایی تکوینی، مترجم: محمد غیائی، چ اول، تهران، نشر بزرگ مهر.
محمد سعید، فاطمه الزهراء، (۱۳۷۸)، سمبولیسم در آثار نجیب محفوظ، مترجم: نجمه رجائی، مشهد، نشر دانشگاه فردوسی مشهد.
محفوظ، نجیب، (۱۳۸۰)، دزد و سگ ها، مترجم: بهمن رازانی، چ پنجم، تهران، نشر ققنوس.
_____، (۱۳۹۱)، دل شب، مترجم: کاظم آل یاسین، چ اول، شاهین شهر، نشر کاظم آل یاسین.

ب) پایان نامه ها:

داوری، زهره، (۱۳۹۵)، تحلیل روان شناختی شخصیت در رمان های نجیب محفوظ بر مبنای تئوری کارن هورنای، کارشناسی ارشد، زبان و ادبیات عربی، استاد راهنما: علی اصغر حبیبی، دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل.
رسولی، شرامین، (۱۳۹۸)، نقد جامعه شناختی رمان "عشق در تبعید" بهاء طاهر، کارشناسی ارشد، زبان و ادبیات عربی، استاد راهنما: مهین حاجی زاده، دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان تبریز.
سعیدی، رحیم، (۱۳۹۴)، تلفیق نگرش سنتی و مدرن به شخصیت زن در رمان کلیدر محمود دولت آبادی، کارشناسی ارشد، زبان و ادبیات فارسی، استاد راهنما: احمد امین، دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهر کرد.
عسگری، آزاده، (۱۳۹۴)، نقد جامعه شناختی رمان "السكریه" اثر نجیب محفوظ از دیدگاه لوسین گلدمن، کارشناسی ارشد، زبان و ادبیات عربی، استاد راهنما: مصطفی پارس پور، دانشکده ی علوم انسانی، دانشگاه بین المللی امام خمینی رحمه الله علیه.

ج) مقالات:

خلیلی و همکاران، (۱۳۹۷)، بررسی تقابل سنت و مدرنیته در رمان "قلب اللیل"، نجیب محفوظ، دوره ی جدید، سال ۱۰، شماره ی ۳۳، فصل نامه ی لسان مبین، پژوهش ادب عربی، صص ۹۷-۱۰۸، پاییز.
دادخواه و همکاران، (۱۳۹۲)، جایگاه زنان از دیدگاه نو اندیش مصر نوین، سال ۴، شماره ی ۲، پژوهش نامه ی زنان، پژوهش گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، یزد، صص ۷۳-۸۳، زمستان.
عموری، نعیم. منصوره مقدم، رقیه، (۱۳۹۴)، کاوشی بر رمان بدایه و نهاییه نجیب محفوظ بر اساس نقد فمینیستی، سال ۶، شماره ی ۱، پژوهش نامه ی زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، صص ۵۷-۳۴، بهار.
کرمی و همکاران، (۱۳۹۶)، بازتاب سنت و تجدد در "قصر الشوق" نجیب محفوظ، سال ۷، پانزده پیاپی، ۱۳ علمی-پژوهشی، دانشگاه یزد، صص ۱۵۲-۱۲۶.
گیلاری و همکاران، (۱۴۰۰)، تحلیل رمان "درازنای شب" بر اساس نظریه ی ساخت گرای تکوینی لوسین گلدمن، دوره ی ۱۰، شماره ی ۲، پژوهش نامه ی ادبیات داستانی، دانشگاه رازی، صص ۹۷-۷۷، تابستان.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

۲.۴. منابع عربی

الف) کتاب ها:

- السعداوی، نوال، (۱۹۹۰)، دراسات عده المراه و الرجل فی المجتمع العربی، الطبعة الثانية، بیروت، الموسسه العربیه للدراسات و النشر.
- العشماوی، فوزیه، (۲۰۰۵)، المراه فی ادب نجیب محفوظ؛ مظاهر تطوّر المراه و المجتمع فی مصر المعاصره من خلال روايات نجیب محفوظ (۱۹۶۷-۱۹۴۵)، القاهره، الهيئه المصريه العامه الكتاب.
- رضایی، ابوالفضل. ضیغمی، علی، (۱۳۸۹)، الوجیز فی تاریخ الادب العربی، چ دوم، تهران، نشر جهاد دانشگاهی .
- صالح، فخری، (۱۳۸۶)، المنج الفکری و تطبیقه، دار لیلہ القدر .
- عطیه، احمد محمد، (۱۹۹۷)، مع نجیب محفوظ، بیروت، دارالجلیل .
- محفوظ، نجیب، (۱۹۷۵)، قلب اللیل، الطبعة الاولى ۲۰۰۶، طبعه دارالشرق الرابعه ۲۰۱۵، القاهره-مصر، دارالشرق .
- _____، (۱۹۹۰)، حول الثقافه و التعليم، الطبعة الاولى، قاهره، الدار المصريه اللبنانیه .
- نظام تهرانی، نادر. سعید، واعظ، (۱۳۸۷)، شذرات من النظم و النثر فی العصر الحدیث، چ دوم، تهران، نشر دلنشگاه علامه طباطبائی .
- النقاش، رجاء، (۱۹۹۵)، فی حبّ نجیب محفوظ، الطبعة الاولى، مصر، دارالشرق .